

HENRYK SKŁADANOWSKI

WALKA
O UTRZYMANIE NARODOWEGO (DEMOKRATYCZNEGO)
IDEAŁU WYCHOWAWCZEGO W POLSKIEJ OŚWIACIE
W LATACH 1944-1947

Odbudowa polskiej administracji oświatowej na terenach wyzwolonych spod okupacji niemieckiej w 1944 r. prowadzona była według programu zawartego w Manifestie Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z 22 lipca 1944 r. Manifest skupiał uwagę tylko na problemach społecznych, związanych z odbudową szkolnictwa. Nie podejmował kwestii ustroju szkolnego i spraw dotyczących treści nauczania. Główne jego hasło to bezpłatność i powszechność nauczania.

Kierownikiem Resortu Oświaty PKWN w Lublinie został Stanisław Skrzyszewski. Był on jednym z założycieli Związku Patriotów Polskich w ZSRR, a od 10 czerwca 1943 r. członkiem jedenastoosobowego prezydium, kierowanego przez Wandę Wasilewską¹. Pełnił również od 30 czerwca 1943 r. funkcję zastępcy przewodniczącego Komitetu do Spraw Dzieci Polskich w ZSRR, powołanego przy Komitecie Oświaty Ludowej Rosyjskiej Federacyjnej SRR. Przełożonym Skrzyszewskiego był Rosjanin G. Iwanienko, zastępca Ludowego Komisarza Oświaty RFSRR. O poglądach politycznych kierownika Resortu Oświaty PKWN najlepiej świadczy treść referatu w sprawach oświaty i kultury, wygłoszonego 10 czerwca 1943 r. podczas zjazdu

---

Dr HENRYK SKŁADANOWSKI – wykładowca w Zakładzie Stosunków Międzynarodowych Instytutu Humanistycznego Państwowej Szkoły Zawodowej we Włocławku oraz Dydaktyki Wiedzy o Społeczeństwie w Katedrze Politologii Wydziału Humanistycznego i Katedrze Stosunków Międzynarodowych Wydziału Nauk Historycznych Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Adres do korespondencji: 87-100 Toruń, ul. Kosynierów Kościuszkowskich 7c/38.

¹ K. G r ü n b e r g, *Czas wojny 1939-1945. Wykłady z historii*, Toruń 1991, s. 191.

ZPP w Moskwie. Celem wychowania w szkole miało być „krzewienie wśród młodzieży tężyzny moralnej i politycznej” wobec „prób siania demoralizacji i zgnilizny politycznej, podejmowanych jeszcze niedawno przez ośrodki związane z ambasadą Sikorskiego”². Obie wymienione funkcje pełnił Skrzyszewski w Związku Sowieckim do chwili powołania go na kierownika Resortu Oświaty. Wraz z nim przybyła z ZSRR grupa komunistycznych działaczy oświatowych.

Działający na terenach wyzwolonych aparat oświatowy Delegatury Krajowej Rządu Londyńskiego i Tajna Organizacja Nauczycielska (TON), będąca pod wpływem działaczy Stronnictwa Ludowego, nie włączyły się do prac organizacyjnych nowych władz, powodowane nieufnością do Polskiej Partii Robotniczej, PKWN i Krajowej Rady Narodowej. Tajna Organizacja Nauczycielska, która skupiała zdecydowaną większość przedwojennych nauczycieli Związku Nauczycielstwa Polskiego, dopiero na posiedzeniu 6 lutego 1945 r. podjęła postanowienie o ujawnieniu się. Natomiast rozmowy z ministrem Skrzyszewskim dotyczące włączenia się w nurt oficjalnych działań oświatowych przeprowadzono w dniach 5 i 20 marca 1945 r.³

Aby pozyskać nauczycieli do pracy w odbudowującej się polskiej szkole, komunistyczni działacze oświatowi przybyli z ZSRR musieli diametralnie zmienić głoszone wcześniej poglądy wychowawcze. Były to działania taktyczne obliczone na zneutralizowanie niechętej lub wrogiej wobec nich postawy środowiska nauczycielskiego.

1 sierpnia 1944 r. w Lublinie kierownik Resortu Oświaty PKWN S. Skrzyszewski wydał *Wezwanie do Nauczycielstwa Polskiego*⁴. W dokumencie tym zwracał się do nauczycieli o udział w odbudowie polskiej oświaty, uruchamianie od 1 września 1944 r. na wyzwolonych terenach szkół podstawowych i średnich. Pisał:

Przed początkiem roku szkolnego i w pierwszych dniach zajęć szkolnych należy przeprowadzić wśród uczniów, rodziców i całej ludności szeroką akcję zbiórki podręczników i innych pomocy naukowych (map, atlasów, książek z zakresu literatury pięknej, tablic, przyrządów itp.). Nie wahajcie się prosić o książki! Porządkujcie zebrane egzemplarze, zeszywajcie porwane, podklejajcie podarte! Wciągajcie do tej akcji dzieci i rodziców!

---

² B. J a k u b o w s k a, *Przeobrażenia w szkolnej edukacji historycznej w Polsce w latach 1944-1956*, Warszawa 1986, s. 75.

³ S. D o b o s i e w i c z, *Szkolnictwo powszechne w roku szkolnym 1944/1945*, w: *Polska Ludowa. Materiały i studia*, t. I, Warszawa 1962, s. 152.

⁴ *Dziennik Urzędowy Resortu Oświaty PKWN*, Lublin 1944, nr 1-4, *Wezwanie do Nauczycielstwa Polskiego*, s. 3-4 (dalej cyt.: DzUrzRO).

Natomiast w kwestii poglądów politycznych głosił, że „Nauczyciel ma zabezpieczoną zupełną wolność demokratycznych przekonań politycznych, wypowiedzenia się i działalności zgodnej z przekonaniem”⁵.

Kierownictwo Resortu Oświaty, znając nastroje społeczne, nie zamierzało w początkowym okresie przeprowadzać radykalnych zmian, a program nauki – w tym historii – był analogiczny do obowiązującego przed wojną. Świadczyło o tym między innymi polecenie zbierania przedwojennych podręczników.

12 września 1944 r. Resort Oświaty PKWN wydał *Wytyczne organizacji publicznych szkół powszechnych w roku szk. 1944/45*⁶. Był to pierwszy akt wykonawczy nowego Resortu Oświaty, regulujący zasady funkcjonowania szkolnictwa powszechnego na terenach wyzwolonych spod okupacji niemieckiej. *Wytyczne* utrzymywały przedwojenny podział szkolnictwa powszechnego na trzy stopnie organizacyjne i programowe. Wprowadziły jednak możliwość, bez upoważnienia ustawowego, przekształcania szkół pierwszego i drugiego stopnia na placówki trzeciego stopnia z pełnym programem siedmiu klas. Dlatego też w dokumencie tym zawarte jest następujące zalecenie:

Zamierzona reorganizacja szkół, jako sięgająca dość głęboko w dotychczasowy ustrój szkolnictwa powszechnego, winna być dokonana stopniowo, przy zachowaniu dużej ostrożności i wnikliwości. Prace wstępne rozpocząć należy od akcji uświadamiającej rodziców, nauczycieli i organy samorządowe. Podkreślając znaczenie społeczne i oświatowo-kulturalne, uwypuklić należy główny cel przyświecający projektowi reorganizacji, jakim jest stworzenie możliwie jednolitej i dobrej szkoły dla wsi i miast oraz zatarcie upośledzeń, wynikających ze zbyt sztywnego interpretowania i wykonywania obowiązujących przed wojną ustaw⁷.

Zalecenia kończyły się następującym stwierdzeniem: „Sprawy programu nauczania będą przedmiotem oddzielnej instrukcji”⁸. Instrukcja taka w roku szkolnym 1944/45 nie została jednak wydana. Obowiązywał więc nadal na terenach administrowanych przez PKWN, a następnie przez Rząd Tymczasowy RP, program nauczania, realizowany w publicznych szkołach powszechnych Drugiej Rzeczypospolitej. Wpływ na to miała ówczesna sytuacja społeczno-polityczna, panująca w kraju. Nie chciano zrażać do nowych władz społeczeństwa polskiego oraz środowiska nauczycielskiego, które i tak podejrzliwie patrzyło na przybyłych z ZSRR komunistycznych działaczy oświatowych. Oba-

---

⁵ Tamże, s. 4.

⁶ Lublin 1944.

⁷ Tamże, s. 11.

⁸ Tamże, s. 31.

wiano się również o dalszy los rządzącej wówczas ekipy, gdyż PKWN, a następnie Rząd Tymczasowy nie były uznawane przez dwa pozostałe mocarstwa koalicji antyhitlerowskiej, tj. Stany Zjednoczone i Wielką Brytanię.

Całkowite wyzwolenie ziem polskich spod okupacji niemieckiej w miesiącach styczeń-marzec 1945 r. spowodowało odbudowę, a na ziemiach odzyskanych budowę od podstaw szkolnictwa powszechnego. Szkoły funkcjonowały na przedwojennych zasadach organizacyjnych. Możliwości ich reorganizacji zgodnie z zaleceniami zawartymi w *Wytycznych* Resortu Oświaty PKWN z 12 września 1944 r., w kierunku przekształcania szkół niżej zorganizowanych w placówki realizujące program szkół powszechnych trzeciego stopnia, były minimalne. Mało prawdopodobne jest bowiem, aby wydane wcześniej *Wytyczne* dotarły w styczniu-marcu 1945 r. do nauczycieli otwierających szkoły na terenach wyzwolonych. Faktycznie nie miał kto tego dokonać. Na ziemiach odzyskanych (zachodnich i północnych) nadzór pedagogiczny dopiero był organizowany i nawet do końca roku szkolnego 1944/1945 nie powstały kuratoria we wszystkich województwach. Na przykład kuratorium szczecińskie powstało w czerwcu 1945 r., a kuratoria olsztyńskie i wrocławskie dopiero w lipcu 1945 r.⁹ Nawet z tej prostej przyczyny nie można było dokonać proponowanej przez komunistów reorganizacji szkół powszechnych.

Najważniejszy był jednak problem przyszłego ustroju szkolnego, którego zasady opracowały w okresie okupacji aktywniejsze ugrupowania podziemne. Dotyczyło to głównie związanej z obozem londyńskim Tajnej Organizacji Nauczycielskiej, Ministerstwa Oświaty Rządu Londyńskiego oraz Polskiej Partii Robotniczej, w tym szczególnie komunistów prowadzących działalność oświatową w Związku Sowieckim.

Po zajęciu ziem polskich przez Armię Czerwoną najwięcej szans na realizację miał program opracowany przez PPR. W roku szkolnym 1944/1945 PKWN, a następnie Rząd Tymczasowy, nie zdążył jednak wprowadzić zmian w programach nauczania oraz ustroju szkolnym. Władze podjęły jednak szerokie działania, aby doprowadzić do gruntownych przeobrażeń w następnym roku szkolnym 1945/1946. Kierujący Ministerstwem Oświaty komuniści dążyli więc do tego, aby szkoła stała się odzwierciedleniem nowych stosunków społeczno-ekonomicznych wprowadzonych przez PPR.

Po reformie rolnej z 6 września 1944 r. i faktycznej nacjonalizacji przemysłu i banków (formalnie nastąpiło to później, tj. 3 stycznia 1946 r.), refor-

---

⁹ D o b o s i e w i c z, dz. cyt., s. 161-162; Por. J. M a u e r s b e r g, *Reforma szkolnictwa w Polsce w latach 1944-1948*, Wrocław 1974.

mę oświaty uważali oni za trzeci zasadniczy kierunek zmian w powojennej Polsce. O ile dwie pierwsze zdecydowały o kierunku rozwoju społeczno-gospodarczego Polski, o tyle trzecia miała decydować o treści i kierunku polityki kulturalno-oświatowej.

Ministerstwo Oświaty przygotowało założenia reformy, które 4 maja 1945 r. zostały przedłożone Krajowej Radzie Narodowej, a następnie przedyskutowano je na krajowej naradzie nauczycieli-członków PPR, która odbyła się w dniach 13-14 maja 1945 r.¹⁰ Tak ukształtowany program został przedstawiony na Ogólnopolskim Zjeździe Oświatowym w Łodzi, który obradował w dniach 18-22 czerwca 1945 r.¹¹ Ministerstwo Oświaty Rządu Tymczasowego chciało w ten sposób uzyskać aprobatę środowiska nauczycieli, a poprzez nich całego społeczeństwa, dla dalszej reformy szkolnictwa. Główny referat wprowadzający do dyskusji, przedstawiający zarazem poglądy Ministerstwa Oświaty, pt. *Podstawowe zagadnienia wychowania i oświecenia publicznego w nowej Polsce (spuścizna, osiągnięcia, zadania)*, wygłosił minister Stanisław Skrzeszewski¹².

Szkoła miała być jednolita, bezpłatna, publiczna i obowiązkowa. Proponowano stworzyć szkołę jedenastoletnią, podzieloną na trzy cykle programowe. Kurs początkowy 5-letni obejmujący klasy I do V, średni niższy 3-letni odpowiadający dotychczasowemu gimnazjum, czyli klasy VI, VII i VIII oraz średni wyższy 3-letni zastępujący ówczesne liceum. Pod względem organizacyjnym szkoła miała dzielić się na dwa szczeble: ośmioletnią szkołę powszechną gimnazjalną i trzyletnią szkołę licealną¹³.

Z propozycjami rządowymi nie zgadzał się odrodzony Związek Nauczycielstwa Polskiego, będący pod wpływem Polskiego Stronnictwa Ludowego. Działacze ZNP uważali, że szkoła ośmioletnia niesłusznie została nazwana powszechną gimnazjalną. Określili ją jako szkołę podstawową, pierwszy raz używając powyższej nazwy. Twierdzili, że w okresie przejściowym szkoła ośmioletnia powinna być jednolita pod względem struktury organizacyjnej i programowej¹⁴.

¹⁰ A. Ś w i e c k i, *25 lat oświaty i szkolnictwa w Polsce Ludowej*, Warszawa 1969, s. 63.

¹¹ *Ogólnopolski Zjazd Oświatowy w Łodzi 18-22 czerwca 1945*, Warszawa 1945.

¹² S. S k r z e s z e w s k i, *Podstawowe zagadnienia wychowania i oświecenia publicznego w nowej Polsce (spuścizna, osiągnięcia, zadania)*, w: *Ogólnopolski Zjazd Oświatowy*, s. 41-63.

¹³ Tamże, s. 58.

¹⁴ *Ogólnopolski Zjazd Oświatowy*, s. 104.

Stanowisko to potwierdził w podsumowaniu dyskusji prezes ZNP Czesław Wycech: „Chcemy szkoły powszechnej, również 8-letniej, ale jednolitej i jednakowej dla wsi i miasta. Nie chcemy szkoły rozbitej na szczeble i stopnie”¹⁵. Przedstawioną propozycję przyjęto w uchwalonej na zjeździe rezolucji. Miała to być szkoła ośmioletnia i ośmioklasowa, obowiązkowa i jednolita pod względem organizacyjnym i programowym¹⁶.

Duży wpływ na podjęcie kompromisowych rozwiązań na Zjeździe Oświatowym, w tym przede wszystkim ustępstw ze strony kierujących Ministerstwem Oświaty komunistów, miały rozmowy prowadzone w Moskwie w dniach 17-21 czerwca 1945 r., dotyczące utworzenia Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej. Do powyższego zobowiązały polski Rząd Tymczasowy, kierowany przez komunistów, trzy wielkie mocarstwa podczas konferencji w Jałcie w lutym 1945 r. Tworząc nowy rząd komunistów musieli dopuścić do władzy przedstawicieli organizacji niepodległościowych, działających na zachodzie Europy. Zatrzymując kluczowe ministerstwa: obrony narodowej, bezpieczeństwa publicznego, przemysłu itp., musieli oddać „mniej ważne”, np. kultury i sztuki, oświaty, zdrowia. W myśl osiągniętego porozumienia w dniu 21 czerwca 1945 r. na ministra oświaty wyznaczono działacza PSL, prezesa ZNP Czesława Wycecha¹⁷.

Oficjalnie Czesław Wycech został ministrem oświaty w dniu 28 czerwca 1945 r. w związku z powołaniem Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej¹⁸. Po objęciu funkcji ministra przez Czesława Wycecha, odsunięci częściowo od władzy w Ministerstwie Oświaty komunistów nadal starali się wpływać na najważniejsze decyzje, zachowując niektóre stanowiska kierownicze. Przykładem tego była Żanna Kormanowa, działaczka oświatowa przybyła z ZSRR, która pełniła kluczową funkcję, będąc Dyrektorem Departamentu Reformy Szkolnej i Programów. Pomimo obaw komunistów, że mogą utracić to stanowisko, udało im się je utrzymać. Nie kierując formalnie Ministerstwem Oświaty, faktycznie mieli duży wpływ na opracowywane programy nauczania.

O zamiarze dokonania zmian organizacyjnych i programowych w szkolnictwie powszechnym poinformował społeczeństwo na łamach prasy nowy minister oświaty Czesław Wycech. W wywiadzie dla „Życia Warszawy” z 13 lipca 1945 r. stwierdził: „Zostanie zniesiony podział szkół na stopnie orga-

---

¹⁵ Tamże, s. 129.

¹⁶ Tamże, s. 246-247.

¹⁷ A. A l b e r t, *Najnowsza historia Polski 1918-1980*, Londyn 1989, s. 489.

¹⁸ A. S u d o ł, *Polska na szachownicy wielkich mocarstw*, Bydgoszcz-Toruń 1995, dokument nr 54, s. 215-216.

nizacyjne, a w konsekwencji znikną klasy wieloletnie”¹⁹. Natomiast 16 lipca 1945 r. wydał zarządzenie (Nr II-375/45N) w sprawie organizacji roku szkolnego 1945/1946 w szkolnictwie ogólnokształcącym i zakładach kształcenia nauczycieli²⁰. W załączniku do zarządzenia stwierdził:

Od przyszłego roku szkolnego przestają obowiązywać programy szkół I i II stopnia. Wszystkie szkoły powszechne pracują według jednolicie obowiązującego programu. Jeśli nie zostaną wprowadzone nowe programy w czasie umożliwiającym ogółowi nauczycielstwa gruntowne zapoznanie się z nimi i przygotowanie do ich realizacji będzie obowiązywał program szkół stopnia III [...]. Ministerstwo będzie dążyło przed rozpoczęciem roku szkolnego do wydania projektów nowych programów²¹.

Zgodnie z zapowiedzią, minister Czesław Wycech wydał 18 sierpnia 1945 r. zarządzenie (Nr VI-236/45N) w sprawie przejściowego programu nauczania w szkołach powszechnych i w I klasie gimnazjum ogólnokształcącego na rok szkolny 1945/1946. Powyższe wprowadził powołując się na art. 2 ustawy z dnia 11 marca 1932 r. o ustroju szkolnictwa²².

Wprowadzenie nowego jednolitego programu spowodowało zerwanie z obowiązującym od 1932 r., trójstopniowym systemem nauczania w szkolnictwie powszechnym. Formalnie powyższy podział zlikwidowano dekretem Rady Ministrów z 23 listopada 1945 r. o organizacji szkolnictwa w okresie przejściowym, który został zatwierdzony przez Prezydium Krajowej Rady Narodowej. Dekret uchylił artykuł 11 ust. 2 i art. 12 ustawy z 11 marca 1932 r., znosząc w ten sposób ostatecznie podział szkoły powszechnej na trzy stopnie organizacyjne i trzy szczeble programowe²³.

Wielu działaczy PPR wiedziało, że powstanie Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej było koniecznym kompromisem. Nie potrafiło jednak zrozumieć, dlaczego partia zrezygnowała właśnie z kierowania Ministerstwem Oświaty, skoro ich dotychczasowe prace oświatowe były wysoko oceniane przez kierownictwo PPR. Uważali oni, że przebudowa treści szkolnej edukacji historycznej stanowiła niezbędny warunek w planowanej ofensywie ideologicznej. Powstała sytuacja spowodowała, że zmiany w szkolnictwie wprowadzali nauczyciele związani z PSL, nie w pełni zgadzający się z koncepcją

¹⁹ Wywiad z Ministrem Wycechem, w: „Nowa Szkoła” 1945, nr 4-5, s. 57.

²⁰ *Dziennik Urzędowy Ministerstwa Oświaty*, Warszawa 1945, nr 2, poz. 62, s. 63-65 (dalej cyt.: DzUrżMinO).

²¹ Tamże, s. 65.

²² *Plany godzin i materiały programowe na rok szkolny 1945/46 dla szkół powszechnych i I-ej klasy gimnazjów ogólnokształcących*, Warszawa 1945, s. 3.

²³ DzU RP, 1946, nr 2, poz. 9.

reformy poprzedniego kierownictwa Ministerstwa Oświaty. Nie akceptowali również ideału wychowawczego postulowanego przez PPR²⁴.

Wyrazem tego była odezwa wydana przez ministra Czesława Wycecha w związku z rozpoczęciem roku szkolnego 1945/1946. Pierwszy raz od zakończenia II wojny światowej odwołano się oficjalnie do powstania warszawskiego i żołnierzy polskich walczących na Zachodzie Europy:

Z dumą i cziłą wspominamy bohaterskich powstańców Warszawy, wszystkich żołnierzy walczących o nową wolność i tych, którzy walczyli w kraju i tych, którzy krwawili pod Narwikiem, Tobrukiem, Monte Cassino, we Francji i Holandii²⁵.

W odezwie przedstawiono również główne cele wychowawcze, do których dążyło Ministerstwo Oświaty kierowane przez PSL:

określiliśmy już podstawy, na których oprócz chcemy życie naszego narodu, organizację naszego państwa. Podstawy te – to zasady demokracji rozumiane jako poszanowanie prawa człowieka do wolności, do pełni rozwoju, do udziału w dorobku materialnym i kulturalnym wedle pracy i uzdolnień, jako dążenie do podziału trudu i ciężarów, które jednostka ponosić musi na rzecz dobra powszechnego. Weszliśmy już na drogę realizacji tych zadań²⁶.

Przedstawione cele jednoznacznie świadczyły, iż PSL dążyło do zbudowania państwa w pełni demokratycznego, co stało w sprzeczności z głoszoną przez PPR zasadą „dyktatury proletariatu”. W ówczesnej sytuacji komuniści musieli jednak tolerować głoszone w Ministerstwie Oświaty poglądy. Resort ten do sfałszowanych wyborów w 1947 r. starał się opierać wpływom PPR i dążył do demokratycznych przemian w Polsce, co miało między innymi odbicie w wydawanych w tym czasie programach nauczania.

Minister Czesław Wycech dążył do stabilizacji sytuacji w szkolnictwie oraz nawiązania współpracy w dziedzinie oświaty z demokracjami zachodnimi. Świadczy o tym między innymi jego udział wraz z 11-osobową delegacją w zjeździe ministrów oświaty Organizacji Narodów Zjednoczonych, który odbył się w Londynie w dniach 1-16 listopada 1945 r. Celem zjazdu było zorganizowanie międzynarodowej współpracy w dziedzinie nauki, sztuki i wychowania. Omówiono również oddziaływanie poprzez prasę, radio i film na życie narodów. W zjeździe brały udział 43 państwa zaproszone przez rząd Wielkiej

---

²⁴ J a k u b o w s k a, dz., cyt., s. 133; por. K. K e r s t e n, *Narodziny systemu władzy. Polska 1943-1948*, Poznań 1990.

²⁵ *Odezwa Ministra Oświaty na początek roku szkolnego 1945/46*, „Nowa Szkoła” 1945, nr 6, s. 48.

²⁶ Tamże, s. 49.

Brytanii. Na spotkanie nie przybyła delegacja ZSRR²⁷. Fakt ten potwierdza prowadzenie przez Ministerstwo Oświaty w miarę niezależnej od PPR i Związku Sowieckiego polityki oświatowej. W następnych latach, po przejściu pełnej władzy przez komunistów, podobne sytuacje zostały całkowicie wyeliminowane. To właśnie ZSRR decydował o udziale polskich delegacji w różnych zjazdach i konferencjach oraz o treści przedstawianych tam poglądów.

Wzrost napięcia pomiędzy poszczególnymi ministrami TRJN nastąpił po odrzuceniu przez PSL oferty PPR, dotyczącej wspólnej listy wyborczej sześciu głównych partii działających wówczas legalnie w Polsce. Komuniści w celu odsunięcia w czasie terminu wyborów powszechnych przeforsowali w KRN uchwalenie ustawy o referendum ludowym, a następnie rozpoczęli totalny atak na działaczy PSL, stosując wszelkie możliwe środki.

Po sfałszowanym referendum z 30 czerwca 1946 r. nastąpił dalszy wzrost napięcia w kraju i zaostrzenie walki PPR z PSL, który nadal nie chciał wejść do wspólnego bloku wyborczego. Część jednak działaczy PSL piastujących funkcje państwowe, np. Cz. Wycech – minister oświaty, W. Kiernik – minister administracji publicznej, A. Witos, W. Maj, była zwolennikami współpracy z partiami „bloku”²⁸. Dlatego też Wycech zaczął prowadzić w resorcie oświaty kompromisową politykę. Nie występował otwarcie przeciwko postulatom dydaktycznym i wychowawczym PPR, ale nie wprowadzał ich również w życie²⁹.

Nowy rok szkolny 1946/1947 nie był przełomowy w oświacie. Pomimo narastającej walki politycznej przed wyborami do Sejmu Ustawodawczego, w resorcie oświaty zachowano *status quo*, tzn. w dalszym ciągu realizowano założenia programowe i wychowawcze z roku poprzedniego. Natomiast jednym z głównych zadań zawartych w zarządzeniu ministra oświaty (Nr II-2200/46) było: „podnoszenie organizacji szkół, przygotowujące realizację 8-letniej szkoły podstawowej”³⁰. Co prawda w roku szkolnym 1945/1946 istniało już eksperymentalnie około 300 szkół podstawowych ośmioletnich, ale dopiero teraz dążono do ich upowszechnienia³¹. Było to zgodne z uchwa-

²⁷ S. A. M a j e w s k i, *Zjazd Ministrów Oświaty w Londynie*, „Nowa Szkoła” 1945, nr 8, s. 63.

²⁸ Cz. K o z ł o w s k i, *Zarys dziejów polskiego ruchu robotniczego do 1948 roku*, Warszawa 1978, s. 585-586.

²⁹ J a k u b o w s k a, dz. cyt., s. 134; por. W. P o m y k a ł o, *Kształtowanie ideału wychowawczego w PRL w latach 1944-1976*, Warszawa 1977.

³⁰ DzUrzMinO, 1946, nr 5, poz. 138, s. 177.

³¹ Ś w i e c k i, dz. cyt., s. 69; por. J. J a k u b o w s k i, *Polityka oświatowa Polskiej Partii Robotniczej. 1944-1948*, Warszawa 1975.

łami Zjazdu Oświatowego w Łodzi, gdzie ustalono wprowadzenie ośmioletniej szkoły podstawowej.

Po „zwycięstwie” PPR i jej sojuszników (PPS, SL, SD) w sfałszowanych wyborach do Sejmu Ustawodawczego z 19 stycznia 1947 r., powołano 6 lutego 1947 r. nowy rząd z premierem Józefem Cyrankiewiczem, lecz już bez przedstawicieli PSL. Na czele Ministerstwa Oświaty stanął ponownie przedstawiciel PPR Stanisław Skrzyszewski³². Spowodowało to radykalną zmianę w administracji oświatowej. Ludowcy z PSL zostali odsunięci od wpływu na decyzje oświatowe od szczebla ministerialnego, poprzez kuratoria, do administracji szkolnej włącznie. Kierownictwo PPR uznało za konieczne „przeobrażenie atmosfery ideowej i wychowawczej” w szkołach, która ich zdaniem była zła. Broniąc się przed wysuwaniem wcześniej przez PSL zarzutem dążenia PPR do „upartyjnienia” nauki szkolnej, zaproponowano „upaństwowienie” nauczania na wzór przedwojenny³³. Był to zabieg czysto propagandowy, gdyż pełnię władzy w państwie przejęli właśnie komuniści i ich sojusznicy.

W okresie powyborczym w środowisku nauczycielskim wyraźnie wzrosła aktywność PPR. Rozpoczęto ofensywę ideologiczną, która zdaniem komunistów miała poprawić „atmosferę ideowo-wychowawczą” w szkole, a przede wszystkim podnieść poziom „ideologiczny” nauczycieli, tzn. znajomość wiedzy marksistowsko-leninowskiej oraz związać ich z „władzą ludową”. W okresie tym nowe kierownictwo Ministerstwa Oświaty zorganizowało wiele kursów dla nauczycieli i pracowników administracji szkolnej. Prezentowano tam obok spraw organizacyjnych szeroką problematykę światopoglądową oraz odpowiednio dobrane aktualne sprawy polityczne. Tylko w 1947 r. przeszkolono na tego rodzaju kursach przeszło 20 tysięcy nauczycieli³⁴. Jak środowisko nauczycielskie przyjmowało takie szkolenia, najlepiej świadczy następująca relacja jednego z uczestników:

Gdy więc Polska Ludowa, a w jej imieniu władze oświatowe zażądały od nas, abyśmy zaznajomili się z teorią socjalizmu poprzez tzw. szkolenie ideologiczne, przyjęliśmy to jako zło konieczne, coś narzuconego z zewnątrz, coś, co trzeba zrobić, bo tak chce „władza”... Najczęściej w skutek takiej „nauki” przyswajaliśmy sobie jakieś slogany, jakoby ilustrujące materializm dialektyczny, i składaliśmy egzaminy. Najpierw pierwszego, potem drugiego

³² „Rzeczpospolita” z dn. 7 II 1947, s. 1.

³³ J a k u b o w s k a, dz. cyt., s. 150-151; por. K. K e r s t e n, *Między wyzwoleniem a zniewoleniem. Polska 1944-1956*, Londyn 1993.

³⁴ J. J a k u b o w s k i, *Odbudowa i reforma szkolnictwa w pierwszych latach po wyzwoleniu*, w: *Z dziejów Polski Ludowej*, red. W. Góra, J. Gołębiowski, Warszawa 1966, s. 221-222; por. K. K o s i ń s k i, *O nową mentalność. Życie codzienne w szkołach 1945-1956*, Warszawa 2000.

stopnia, wzdychając po cichu, aby nie było dalszych, wyższych stopni. Czuliśmy przecież doskonale, że ta pseudo wiedza marksistowska nic nam nie daje³⁵.

Była to kolejna próba pacyfikacji niezależnych poglądów środowiska nauczycielskiego i narzucenia mu ideologii marksistowskiej. Początkowo trudno było to uczynić, gdyż kierujące Ministerstwem Oświaty w latach 1945-1947 Polskie Stronnictwo Ludowe podtrzymywało zakorzeniony wśród nauczycieli tradycyjny, przedwojenny model wychowawczy, oparty na wartościach chrześcijańskich. W nowej sytuacji PPR zaczęła przywiązywać dużą wagę do problemu nauczania i wychowania w przejętym ministerstwie. Świadczyło o tym między innymi powołanie do życia w marcu 1947 r. Wydziału Oświaty i Kultury KC PPR oraz utworzenie przez Biuro Polityczne tej partii specjalnej Komisji Oświatowo-Kulturalnej do bieżącego nadzoru spraw oświatowych³⁶. Komuniści dążyli więc do nadrobienia „zaległości” w dziedzinie oświaty i wychowania, które wcześniej były domeną PSL i wspierających go działaczy Związku Nauczycielstwa Polskiego.

Sytuacja polityczna w kraju po wyborach sprzyjała jednak poszerzaniu wpływów PPR w dziedzinie szkolnictwa, gdyż komuniści zaczęli uzyskiwać coraz większe wpływy w ZNP, między innymi dzięki rozłamowej polityce prowadzonej przez Czesława Wycecha i Józefa Niećko. Jako działacze PSL posiadający duże wpływy w ZNP, po wyborach jawnie wystąpili przeciwko Stanisławowi Mikołajczykowi, za co zostali usunięci z władz tej partii³⁷. Zachowali jednak silną pozycję w ZNP i zaczęli głosić poglądy zbieżne w wielu miejscach z teoriami PPR. O zmianie zapatrywań na panującą sytuację w kraju i funkcjonowanie szkolnictwa najlepiej świadczył referat byłego ministra oświaty z ramienia PSL Czesława Wycecha, wygłoszony na posiedzeniu Zarządu Głównego ZNP w dniu 25 kwietnia 1947 r. W kwestiach społecznych popierał on dokonane w Polsce przez komunistów zmiany: „nasz stosunek do dokonanych zmian, które na miejsce ustroju prywatno-kapitalistycznego wprowadzają ustrój gospodarki społecznej, winien być pozytywny”³⁸. Wyrażał również zgodną z PPR opinię w kwestii sojuszu polsko-sowieckiego: „W tych warunkach jest tylko jedno wyjście – porozumienie pol-

---

³⁵ M. K r a w c z y k, *Trzeba się uczyć, koniecznie uczyć*, w: *20 lat Polski Ludowej we wspomnieniach nauczycieli*, red. T. Wójcik, Warszawa 1968, s. 273.

³⁶ J a k u b o w s k i, dz. cyt., s. 222-223; por. B. P o t y r a ł a, *Przemiany oświaty w Polsce. 1944-1948*, Wrocław 1991.

³⁷ W. R o s z k o w s k i, *Historia Polski 1914-1990*, Warszawa 1991, s. 178.

³⁸ Cz. W y c e c h, *Podstawowe założenia ideologiczne Związku Nauczycielstwa Polskiego*, Warszawa 1947, s. 25.

sko-sowieckie, które obydwaj kraje zabezpiecza przed imperializmem niemieckim. Dlatego przyjaźń narodów słowiańskich wsparta sojuszem polsko-radzieckim jest długofalową polską racją stanu”³⁹. Wymienił również winnych zacoferania Polski, na co często powoływali się komuniści, tj. klasy posiadające: „Rozbicie kulturalne Polski jest naszą największą raną społeczną, powstałą wskutek długowiekowej, egoistycznej polityki szlachty, wnikającej w gospodarce i kulturalne gałęzie życia narodu”⁴⁰.

Generalnie było to poparcie programu PPR przez ten odłam PSL, który reprezentował Czesław Wycech. Należy nadmienić, iż duży wpływ na ewolucję jego poglądów w latach 1945-1947 mieli współpracujący z nim w ministerstwie komunistyczni działacze oświatowi oraz klęska wyborcza PSL. Nie można wykluczyć również wpływu na tę sytuację szerokiej tzw. „pracy operacyjnej” organów bezpieczeństwa, prowadzonej wśród kierownictwa PSL, do którego należał Czesław Wycech. Okres od utworzenia rządu zdominowanego przez komunistów po wyborach z 19 stycznia 1947 r. do rozpoczęcia roku szkolnego 1947/1948 był jednak za krótki, aby dokonać głębokich, radykalnych zmian w oświacie.

Nowy impuls negatywnym przemianom nadało spotkanie przedstawicieli partii komunistycznych bloku sowieckiego w Szklarskiej Porębie w dniach 22-27 września 1947 r., na którym postanowiono ujednoczyć systemy polityczne, gospodarcze i społeczne tych państw na wzór ZSRR. W nauce i oświacie oznaczało to forsowanie teorii i metody marksistowskiej oraz dążenie do uznania za nadrzędne celów formułowanych przez PPR⁴¹.

Komuniści zdobywając pełnię władzy wcieli w życie obce nam ideały wychowania oparte na ideologii marksistowsko-leninowskiej. Osamotnione w swojej walce Polskie Stronnictwo Ludowe, popierane praktycznie tylko przez Kościół, objęte represjami i działaniami rozłamowymi nie było w stanie obronić wychowania demokratycznego i narodowego w polskiej oświacie. Do ideałów wychowawczych głoszonych po wojnie przez PSL ponownie wrócono dopiero po utworzeniu „Solidarności” w 1980 r., a definitywnie wcielono je w życie po przełomie 1989 r. i odzyskaniu przez Polskę pełnej niepodległości.

---

³⁹ Tamże, s. 27.

⁴⁰ Tamże, s. 31.

⁴¹ J. T o p o l s k i, *Polska dwudziestego wieku 1914-1994*, Poznań 1994, s. 176-177; por. Cz. L e w a n d o w s k i, *Kierunki tak zwanej ofensywy ideologicznej w polskiej oświacie, nauce i szkołach wyższych w latach 1944-1948*, Wrocław 1993; E. J. K r y ś k a, S. W. M a u e r s b e r g, *Indoktrynacja młodzieży szkolnej w Polsce w latach 1945-1956*, Białystok 2003.

THE STRUGGLE
FOR MAINTAINING THE NATIONAL (DEMOCRATIC)
EDUCATIONAL IDEAL IN POLISH SCHOOLS
IN 1944-1947

S u m m a r y

After the Polish Committee of National Liberation (PKWN) had been established, Communist education activists came to Poland from the Soviet Union. The group was led by Dr Stanisław Skrzyszewski who was appointed Head of the Education Department in Lublin. In order to draw teachers to work in the Polish school that was being rebuilt, they had to completely change the views of education they had propagated before. These were tactical actions supposed to neutralize the teacher circle's unfavorable or hostile attitudes. This resulted from the fact that the education structure of the London Government Delegation and the Clandestine Teachers' Organization (TON), working on the liberated lands, were under the influence of the Peasants' Party (SL), and they did not join the new authorities' organizational work, as they did not trust the Polish Workers' Party or the National People's Council. This is why in the "Appeal to the Polish Teachers" issued on 1 August 1944 by the Education Department in Lublin it was, among others, stated, that "The teacher has a complete freedom of democratic political views, speech and actions, according to his views". The people managing the Education Department, knowing the moods prevailing in the society, did not want to introduce radical changes at the initial stage, and the curriculum, including history, was the same as the one before the war. This is proven, among others, by the "Directions for organizing public primary schools in the school year 1944/45". Such actions resulted from the social-political situation obtaining in Poland at that time. The new authorities did not want to indispose the Polish society and the teachers towards themselves, as the Communist education activists coming from the USSR were already looked at with suspicion. They were also afraid for their own future fate, as the PKWN, and then the Provisional Government were not recognized by the two remaining superpowers of the anti-Hitler coalition, that is, the United States and Great Britain. This had a great influence on the compromise solutions decided on in the field of education. In the new Provisional Government of National Unity (TRJN) appointed on 28 June 1945, on the basis of the agreement between the three superpowers concluded in Jalta, a Polish Peasants' Party (PSL) activist, the president of the Polish Teachers' Association (ZNP), Czesław Wycech became Minister of Education.

When Czesław Wycech took over the function of the minister, the Communists, partly debarred from the posts of authority, still tried to influence the crucial decisions, keeping some of the most important positions. Żanna Kormanowa, an education activist who came from the Soviet Union, is a good example here. She had the key function of the Head of the School Reform and Curricula Department. Despite fears of losing it the Communists were able to keep the position. Formally not controlling the Ministry of Education, they in fact had a lot of influence on the curricula that were being prepared.

Many PPR activists knew that establishing the TRJN was a necessary compromise. However, they could not understand why the party had given up just this ministry, as their educational work done so far was assessed as very good by the party leaders. They thought that reconstructing the contents of school education in history and forming a new, communist educational ideal, were an indispensable condition in the planned ideological attack. In this way a situation arose, in which the changes in education were being introduced by teachers connected with PSL, who did not agree with the former Ministry of Education's conception

of reform. They did not accept the education ideal postulated by PPR, either. On the contrary, the main educational aims, which the Ministry of Education headed by the PSL pursued, were: “the principles of democracy understood as respect for human rights for freedom, for full development, for participation in material and cultural achievements according to one’s work and abilities, as aspiration for dividing hardships and burdens that an individual has to bear for the common good”. These aims proved that the PSL wanted to build a fully democratic state, which was contrary to the principle of “the dictatorship of the proletariat” proclaimed by the PPR. However, in the situation that obtained at that time the Communists had to tolerate the views presented by the Ministry of Education. Until the forged elections of 1947 the Ministry tried to resist the PPR’s influences and aimed at democratic changes in Poland, which was reflected, among others, in the curricula that were then issued.

Having seized all the power in 1947 the Communists started putting into effect the ideals of education based on Marxist-Leninist ideology, alien to Polish people. Deserted in its struggle for democracy the PSL, supported practically by the Church alone, subjected to repressions and exposed to actions aiming at its dissent, was not able to defend the democratic and national education. The education ideas proclaimed by the PSL after the war were returned to practically only after the rise of the “Solidarity” trade union in 1980, and started being put into effect after the breakthrough of 1989, when Poland regained full independence.

Translated by Tadeusz Karłowicz

Słowa kluczowe: Szkolnictwo, Tajna Organizacja Nauczycielska, Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego, Polska Partia Robotnicza, Polskie Stronnictwo Ludowe, Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej, Ministerstwo Oświaty, Związek Nauczycielstwa Polskiego.

Key words: education, Clandestine Teachers’ Organization (TON), Polish Committee of National Liberation (PKWN), Polish Workers’ Party (PPR), Polish Peasants’ Party (PSL), Provisional Government of National Unity (TRJN), Ministry of Education, Polish Teachers’ Association (ZNP).